

ОСВІТА В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ РИНКОВИХ ВІДНОСИН: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядається освіта в системі сучасних ринкових відносин: проблеми та перспективи розвитку. Визначаються вимоги до освітнього процесу й аналізуються шляхи подолання розриву між існуючою системою освіти й вимогами ринку праці. Акцентується увага на необхідності всебічного розвитку особистості людини як домінуючої цінності.

Системні перетворення, що відбуваються у сучасному суспільстві, призводять до виникнення нових потреб у багатьох галузях життя. Сьогодні ми спостерігаємо глобальні зміни в суспільних та культурно-цивілізаційних процесах, коли «покоління» ідей та речей змінюються у загальному плані набагато швидше, ніж покоління людей, здійснюється активний перехід до нових науково-інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності людини. У такій ситуації рівень розвитку особистості, здатної до самоперетворення, інновацій, самовдосконалення, стає першочерговим завданням системи виховання насамперед освіти як особливої сфери, в якій відбувається передача й відтворення не лише знань, умінь, навичок і культурного досвіду поколінь, а й самого характеру мислення, світогляду, духовних цінностей, історичної та моральної самосвідомості нації.

Актуальність теми не викликає сумнівів. У сучасному суспільстві, яке постійно змінюється, рівень інноваційних можливостей людини визначає конкурентоспроможність спеціалістів будь-якої галузі й держави в цілому. Тому саме сфера освіти стає загальнонаціональним пріоритетом багатьох держав, у тому числі й України, а необхідність формування нової освітньої парадигми стає надзвичайно актуальною, соціально значущою проблемою.

Метою даної статті є аналіз відповідності сучасної освіти вимогам ринку праці, окреслення основних проблем та перспектив її розвитку.

Обраній авторами темі присвячена певна кількість робіт вітчизняних дослідників (Л. Беззубко «Розвиток системи освіти у сучасних умовах», К. Корсак «Вища освіта і Болонський процес», Л. Антошкіна «Вища освіта в системі суспільних інтересів»), де розглянуті питання розвитку системи освіти в рамках сучасних вимог: необхідність і принципи адаптації вищої освіти України до європейського освітнього простору та реальних тенденцій розвитку економіки. Але широта та незмінна актуальність окресленої проблеми потребують її подальшого вивчення.

Державно-політичні й соціально-економічні перетворення здійснили суттєвий вплив на систему освіти України. Сьогодні в нашій країні, всупереч реальним тенденціям розвитку економіки, триває бум вищої освіти, особливо соціально-гуманітарної. Випуск навчальними закладами фахівців з вищою освітою більш ніж удвічі перевищує випуск кадрів з робітничих професій. У деяких галузях майже три чверті випускників – це фахівці з вищою освітою. У той же час дослідження показують, що протягом останніх п'яти років близько 80% загальної потреби нашої економіки складають фахівці робітничих професій, тому існує парадоксальна ситуація, коли наша молодь є безробітною й найосвіченішою одночасно [1, с. 27].

Аналіз ситуації на ринку праці свідчить про певний дисбаланс у сфері підготовки кадрів. Масове здобуття вищої освіти, орієнтація у підготовці кадрів не на потреби економіки, а на ажіотажний попит молоді на певні спеціальності, вплив мотивів «моди» та «престижності» під час виборів спеціальності без урахування реальних можливостей працевлаштування, на жаль, створюють умови для зростання безробіття серед молоді. Причинами такої ситуації є необізнаність випускників шкіл, абітурієнтів, студентів та

випускників навчальних закладів щодо стану та динаміки ринку праці, попиту на конкретні спеціальності, перспектив працевлаштування за обраною професією. Кількість випускників, які закінчують вищі навчальні заклади та реєструються в центрах зайнятості як такі, що шукають роботу, постійно збільшується і за останній рік їх кількість в Україні складає понад 25 тис. осіб [2, с. 57].

Серед випускників вищих навчальних закладів більшість – це молоді люди, які здобули освіту за такими напрямками: медицина, інженерія, економіка, комерція та підприємництво (зокрема, менеджмент організацій, облік і аудит, фінанси, економіка підприємства, бухгалтерський облік), правознавство. Навіть коли є значна потреба у фахівцях певної галузі, головною причиною, через яку роботодавці не зацікавлені у працевлаштуванні випускників, є відсутність прогностичного досвіду роботи в умовах конкретного робочого місця сучасного виробництва або офісу [1, с. 58].

За результатами досліджень можна стверджувати, що в Україні існує розрив між системою освіти та потребами ринку праці [2, с. 60]. Молодь при виборі майбутньої спеціалізації повинна керуватися не тільки бажанням отримати престижну професію з високою заробітною платою, а й реально оцінювати власні можливості та ситуацію на ринку праці.

На погляд деяких вчених, необхідно терміново привести у відповідність обсяги, напрями та якість професійних і освітніх стандартів до потреб роботодавців, підвищити роль суб'єктів господарювання та їх представницьких органів на регіональному та державному рівнях. Усім давно зрозуміло, що система чинних освітньо-професійних стандартів застаріла: вона формувалася в минулому, проте сьогодні суттєвих змін не відбулося. Слід зазначити, що навчальні плани і програми розробляються без відповідного аналізу, без моніторингу ринку праці та, як правило, без урахування специфіки регіону й без участі роботодавців. Уже добре відомо, що вітчизняний роботодавець зацікавлений у тому, щоб потенційних працівників навчали тим навичкам і вмінням, які відповідають якісним стандартам сучасного виробництва. Тобто саме від вищої освіти роботодавець очікує одержати компетентного працівника [3, с. 157].

В нових економічних умовах вищим навчальним закладам треба передусім підвищувати рівень сучасної вищої професійної підготовки, яку вони надають. Ефективність реформування системи освіти й професійної підготовки значною мірою буде залежати від того, наскільки вища школа звільниться від шаблонів старих ідей і поверне погляди в майбутнє. Вища школа України залишається орієнтованою на задоволення професійних потреб і корпоративних інтересів «галузей народного господарства». Нині вона залишається галуззю, яка майже не використовує багатий досвід напрацювань людинознавчих наук. Вона занадто повільно реагує на зміну потреб суспільства в підвищенні якості людського капіталу як сукупності якостей людини, що групуються в таких поняттях, як здоров'я, природні здібності, освіта, професіоналізм, мобільність. Від людського капіталу і суб'єктивної самооцінки людини в конкретній ситуації, що склалася на ринку праці, залежить конкурентоспроможність людини як суб'єкта діяльності. Однак тиск жорсткої конкуренції на цьому ринку призводить до того, що вища школа не може собі дозволити розбазарювання людського капіталу суспільства і його неефективного використання [4, с. 108].

Розглядаючи взаємозв'язок освіти і економічного росту в сучасних умовах, слід пам'ятати наступне. По-перше, знання стали найважливішою ініціюючою ланкою, яка забезпечує появу нових ідей, теорій, технологій, тобто будь-яких інновацій. Як правило, інноваційний процес пов'язаний з діяльністю порівняно невеликої частки робочої сили – учених, інженерів, винахідників, однак у його реалізації беруть участь практично усі. По-друге, змінюється якість усієї робочої сили, підвищується рівень кваліфікації і загальної культури праці, що сприяє росту продуктивної сили праці [5, с. 5].

Недоліки вищої освіти особливо гостро виявилися, коли суспільство зіткнулося з науково-технічними труднощами, пов'язаними з розвитком кібернетики та загальної теорії систем, автоматизації та роботизації, інформатики та синергетики, генетики та біотехнології. Стало ясніше видно недоліки та вади у системі підготовки фахівців. Це,

насамперед, недосконалість її гуманітарної складової, що проявляється як за змістом, так і за методикою викладання. При цьому проблема полягає не стільки в необхідності механічного збільшення числа гуманітарних дисциплін, скільки в потребі концептуалізації гуманітарних дисциплін, усвідомленні пріоритетності гуманітарної освіти. Йдеться не про соціальні і гуманітарні науки, а про гуманітарне знання в цілому, що включає філософію, літературу, мистецтво тощо [6, с. 56].

Однією з провідних вимог до освіти в епоху глобалізації є переконання щодо необхідності прагнення до максимальної сумісності освітянських систем. Реформування нашої освіти, зокрема вищої освіти, має відбуватися на тій же платформі, що й в інших країнах та повинно відповідати міжнародним вимогам якості освіти. Нова система має бути достатньо гнучкою щодо відповіді швидкозмінному попиту на ринку праці [7, с. 60].

Вітчизняна структура розподілу підготовки фахівців значною мірою не відповідає ключовому міжнародному освітянському стандарту. Головними її недоліками є надмірно глибока деталізація галузей знань, напрямів підготовки та спеціальностей, яка переходить усі межі доцільності, зіставлення та розуміння; відірваність українських переліків один від одного, що порушує всі можливі принципи, підходи та норми того ж Болонського процесу, ігнорує природні закони суспільного розвитку щодо послідовності та ступеневості [2, с. 62]. Тобто підвищення конкурентоспроможності, здатності випускників вищої школи до працевлаштування в умовах глобального ринку праці – головна мета реформування вищої освіти в Україні.

Вища освіта загалом спрямована на саморозвиток особистості, тому надмірна технізація освіти призводить до звуження гуманітарної компоненти, а надмірний техніцизм – це наслідок впливу зовнішніх чинників, що формують еталони фахівця. Перші з них були спричинені ейфорією від досягнень науки і техніки, саме тоді виникла думка про всемогутність техніки та пріоритет технічних наук над гуманітарними. Другі виникли через очевидну економічну ефективність виробничого застосування результатів науково-технічних досліджень. Треті стали наслідком надмірної ідеологізації гуманітарного блоку та його відірваності від професійних і життєвих інтересів тих, хто навчається [8, с. 103].

Починаючи з XIX століття, під впливом промислової революції та прискорення науково-технічного прогресу, постійно зростало значення математичних, природничо-наукових і технічних знань. Для минулого століття характерною була «однобокість» вищої освіти. Навчальний процес у ВНЗ часто був спрямований на формування суто професійно орієнтованого фахівця, а вища школа орієнтувалася на підготовку насамперед інженерів та науковців, але це був вимушений захід, який до того ж відповідав потребам ринку праці і тогочасним загальним пріоритетам держави.

Така тенденція мала місце не тільки у вітчизняній вищій освіти, а й у світовій (США, Великобританія, Німеччина, Бельгія, Франція та ін.), де здебільшого готували інженерів і науковців. Фахівці мали високий рівень професійних знань, але досить обмежений світогляд. Це позбавляло більшість випускників вищих навчальних закладів можливостей вибору оптимальних рішень з урахуванням не тільки науково-технічних, а й соціальних, демографічних, екологічних, правових, моральних та інших аспектів, що призвело до посилення розходжень між поняттями «спеціаліст» і «інтелігент» [9, с. 107].

Таким чином, усі ці фактори визначили орієнтацію на практично-технічну корисність, надмірну технізацію освіти на шкоду гуманізації, а навчальний процес у ВНЗ був спрямований на формування суто професійно орієнтованого фахівця.

Можна зазначити, що радянська система освіти була достатньо розвинута і авторитетна для вимог і потреб радянської системи. Принципова відмінність системи освіти в колишньому СРСР від системи освіти в сучасній Україні має полягати не лише в тому, що вона повинна задовольнити ринкову економіку й існуючі відносини на ринку праці, а й у тому, що нині вона є перехідною, по-перше, від планово-розподільчої до ринково-орієнтованої, по-друге, від колективної до індивідуалізованої системи освіти. А це означає, що нині немає й не може бути уніфікованих планів і програм, єдиних освітньо-професійних характеристик [10, с. 10].

Сьогодні провідні фахівці в галузі психології і педагогіки визначають, що освіта не повинна бути орієнтована лише на зовнішні об'єкти, на відчуття «відносно постійних» знань, на пріоритети простого засвоєння і відтворення інформації, бо суто пізнавальний зразок, який визнано лише окремим випадком людського пізнання, що в загальному випадку включає до себе і художні, і міфологічні, і релігійні, і побутові та інші його форми. При цьому основними категоріями пізнання і знання, разом з поняттями, на сьогодні вважаються емоції, переживання, відчуття, уявлення і багато інших здібностей і проявів людини, що дозволяють їй відкривати для себе цей світ [11, с. 180].

Таким чином, проблема оптимізації підготовки фахівців у сучасних соціально-економічних умовах з метою підвищення ефективності та результативності є дуже актуальною, складною та багатоплановою задачею, що потребує інтегрованого підходу із залученням до свого вирішення фахівців з багатьох галузей науки та освіти, а необхідність своєчасного і правильного реагування на виклики епохи вимагає затвердження нової парадигми, де головною метою навчання у XXI ст. стає всебічний розвиток людської особистості як рівновеликої цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Освіта України: європейській вибір / укл. Л.А. Костильова, Л.Г. Сахнюк. – Рівне : Волинські обереги, 2007. – 63 с.
2. Вільський Г.Б. Особливості сучасного етапу розвитку вищої освіти України / Г.Б. Вільський // Вища школа. – 2009. – № 3. – С. 57-62.
3. Корсак К.В. Вища освіта і Болонський процес : навчальний посібник / К.В. Корсак. – К. : МАУП, 2007. – 352 с.
4. Пономарев Н.Л. Образовательные инновации: Государственная политика и управление / Н.Л. Пономарев, Б.М. Смирнов. – М. : Академия, 2007.
5. Беззубко Л.В. Развитие системы освіти у сучасних умовах / Черниш О.І., Беззубко Л.В., Соколова Л.С. – Донецьк : ВІК, 2005.
6. Пінчук Є. Роль сучасних ціннісних орієнтацій в реформуванні освіти / Є. Пінчук // Вища освіта України. – 2009. – № 1. – С. 53-59.
7. Джура О. Болонський процес як прояв модернізації освіти / О. Джура // Вища освіта України. – 2008. – № 4. – С. 58-63.
8. Федічкіна О. Проблеми гуманітаризації вищої освіти / О. Федічкіна, В. Голубінцев // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2006. – № 6. – С. 102-107.
9. Максименко С.Д. Загальна психологія : навчальний посібник / С.Д. Максименко, Соловієнко В.О. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
10. Уханова Л. Використання зарубіжного досвіду для формування культури майбутнього спеціаліста / Л. Уханова, О. Жеронкіна // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2006. – № 6. – С. 107-112.
11. Смеричевская С.В. Макроэкономические аспекты формирования управленческих стратегий в инновационном развитии системы образования Украины // Стратегия инновационного развития системы вищої освіти України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції / голов. ред. С.В. Смеричевська. – Донецьк : Видавничий дім «Кальміус», 2007. – С. 8-12.

О.В. Бацилева, Н.В. Жеденова

Образование в системе современных рыночных отношений: проблемы и перспективы

В статье рассматривается образование в системе современных рыночных отношений, его проблемы и перспективы развития. Определяются требования к образовательному процессу и анализируются пути преодоления разрыва между существующей системой образования и требованиями рынка труда. Акцентируется внимание на необходимости всестороннего развития личности человека как доминирующей ценности.

O.V. Batsyleva, N.V. Zhedenova

Education in the System of Modern Market Relations: its Problems and Development Trends

Education in the system of modern market relations, its problems and development trends are considered in the article. Educational process requirements are analyzed and the ways of overcoming the gap between the modern system of education and requirements of labour market are offered. The special attention is given to the necessity of comprehensive development of the individual's personality as a dominant value.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2011.